

УДК [316.354:351.743-055.1/.3](477)

А. В. Мороз

ПРОФЕСІЙНІ ВИМОГИ ДО ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ

Проведено детальний аналіз професійних вимог до працівників органів внутрішніх справ. Розглянуто професійно важливі якості працівників основних професій системи ОВС з точки зору гендерного підходу. Наголошено, що професійні вимоги в правоохоронній діяльності не мають суттєвого статевого поділу, підтвердженого науковими дослідженнями.

На сучасному етапі розвитку Україна стала на шлях європейської інтеграції, проголосивши пріоритетну цінність прав та свобод людини і взявши на себе обов'язок з їх дотримання. Рівень розвитку демократії в державі визначається декількома індикаторами, серед яких, безперечно, важливим є впровадження гендерної рівності та ліквідація всіх форм дискримінації за ознакою статі на основі створення умов і правових норм, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних прав і рівних можливостей жінок та чоловіків.

У ході розвитку сучасного суспільства гендерні відносини опинились у стані модернізації, що супроводжується переосмисленням місця і ролі жінок у різних сферах життєдіяльності.

З позицій соціологічного підходу жінки та чоловіки – це великі соціогендерні спільноти, які є інтегрованими в систему соціальних відносин у всіх сферах функціонування суспільства і впливають на розвиток соціальних процесів, інститутів, явищ та груп. Згідно з теорією соціальної структури чоловіки та жінки утворюють гендерну структуру суспільства. Зміни в ній відображаються на соціально-демографічній, соціально-професійній, національній структурах суспільства, його економічній та політичній стратифікації. При цьому гендерні спільноти розглядаються не як соціуми та індивіди, що конфронтаційно протистоять один одному (що характерно для радикального та ортодоксального фемінізму), а як соціуми, що прагнуть до соціальної взаємодії, взаєморозуміння, співробітництва та гендерного паритету.

В основі сучасної гендерної політики в Україні лежать загальноприйняті міжнародні норми, зафіксовані в низці міжнародних документів: Загальній декларації прав людини, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права, Конвенції Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок, рекомендаціях Ради Європи, підсумкових документах Четвертої Всесвітньої конференції ООН зі ста-

новища жінок (Пекін, 1995) «Пекінській платформі дій», резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 1325 «Жінки, мир та безпека» тощо.

Відомо, що соціогендерні відносини є універсальними, тобто діють у всіх без виключення сферах суспільного життя, хоча і в різних формах, масштабах, з різним ступенем інтенсивності. Особливо активно соціогендерні відносини інтегруються в економічне життя, виявляються на ринку праці, зайнятості та професій.

Сучасна соціальна практика показує, що особливості статі мають все менше значення при професійному самовизначенні. Список закритих для жінок видів зайнятості став суттєво коротшим, ніж раніше. Жінка, як і чоловік, здатна витримувати високі інтелектуальні, психологічні та фізичні навантаження. Особи жіночої статі зараз досить успішно працюють на керівних посадах, займаються науковою діяльністю; їх стає все більше в традиційній чоловічій сфері.

Повною мірою це стосується інституту органів внутрішніх справ. Сьогодні в органах внутрішніх справ України жінки становлять 21,6 % персоналу. Вони працюють практично в усіх основних службах системи ОВС, обіймають керівні посади. З кожним роком збільшується частка дівчат-абітурієнтів, які бажають навчатись у вищих навчальних закладах системи МВС, отримати професію правоохоронця.

Очевидно, що зростаюче прагнення жінок до реалізації себе в правоохоронній діяльності не може бути проігнороване суспільством.

На виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві Міністерством внутрішніх справ України розроблені та затверджені обласні програми, співвиконавцем яких є також обласні управління внутрішніх справ. Для конкретизації та оптимізації даної роботи в МВС розроблено Програму забезпечення гендерної рівності в ОВС України на період до 2012 року.

Але ж слід констатувати, що до сьогодні в системі ОВС, яка має історично обумовлений військовий статус, на організаційному, нормативному та змістовному рівнях фактично панують патріархальні традиції. Горизонтальна та вертикальна сегрегація, різні для обох статей нормативні приписи і навіть пряма дискримінація сприймаються на ринку праці як дещо само собою зрозуміле.

І незважаючи на те, що кількість жінок в міліції останнім часом неухильно зростає, все ж у суспільній свідомості професії системи ОВС традиційно вважаються суто чоловічими.

Слід відзначити, що це уявлення не має свого підтвердження в наукових дослідженнях [1, 2, 3, 4].

Якщо гендерні відмінності й виявляються, то вони є відносно невеликими. В більшості типів поведінки та навичок у чоловіків та жінок існує більше схожості ніж відмінності. Метааналіз, статистична техніка, сутність якої полягає в комбінуванні результатів багатьох досліджень з метою оцінити розмір відмінностей між групами, є важливим інструментом у вивченні гендерних відмінностей.

Наприклад, гендерні відмінності в математичних здібностях із року в рік зменшуються, а ті з них, що залишилися, виявляються у вищих навчальних закладах. Саме в цей час, як констатують дослідники, жінки найбільш чутливі до соціального тиску, який примушує їх відповідати своїй гендерній ролі [5]. Загальноприйняті стереотипи вказують на існування сильних статевих відмінностей в емпатії та емоційності, але результати досліджень це не підтверджують. Дані, отримані шляхом самооцінки, вказують на більш сильні статеві відмінності, ніж виміри фізіологічних показників. Це вказує на те, що чоловіки не хочуть, щоб їх бачили емпатичними, через те що ця якість не співвідноситься із чоловічою гендерною роллю. Шляхом досліджень доведено, що сам факт вияву емоцій людиною і спосіб, у який вона це робить, сильно залежить від гендерних норм [5]. Гендерні відмінності в агресивній поведінці в більшості випадків виявляються, але залежать від учасників конфлікту, типу агресії, ситуаційних факторів та гендерних норм. Дослідження гендерних відмінностей у схильності до впливу показали, що факт виявлення відмінностей залежить від ситуації та статі експериментатора. Гендерні відмінності в альтруїзмі також залежать від виду необхідної допомоги та від того, чи підходить цей вид допомоги гендерній ролі випробуваного [5].

Теорія соціальних ролей констатує, що більшість відмінностей між жінками та чоловіками виявляються через відмінності у вимогах чоловічої та жіночої ролей, і наша культура безперервно підкреслює, наскільки великими є відмінності між чоловіками та жінками. Однак якщо вважати, що гендерні відмінності в поведінці коріняться в біологічних статевих відмінностях, і ігнорувати те, що їх причиною можуть бути відмінності в ролях і нормах, то такий вузький погляд може призвести до «фундаментальної помилки гендерної атрибуції» [5].

Що стосується питання відмінності в ефективності професійної діяльності чоловіків та жінок в основних професіях системи ОВС, то таких наукових досліджень майже не існує.

Мета статті – аналіз професійних вимог до працівників ОВС з точки зору гендерного підходу.

Щоб визначити конкретний зміст професійних вимог, ми провели аналіз загальних особливостей, характерних для діяльності системи органів внутрішніх справ у цілому.

Аналіз спеціальної літератури [6, 7, 8, 9, 10] дозволив виділити наступні особливості, що є практично загальними для всіх професій ОВС:

1. Діяльність працівників ОВС протікає у сфері правових суспільних відносин. Існує чітка *правова регламентація (нормативність) професійної поведінки*, прийнятих рішень працівників ОВС. Дана регламентація всієї професійної діяльності співробітника ОВС відрізняє її від інших професій і накладає відбиток на особистість кожного суб'єкта правоохоронної діяльності. Відступ від своїх

службових обов'язків, порушення посадових повноважень розглядаються як порушення закону.

Дана особливість визначає вимоги як до ділових якостей, професійних знань, умінь і навичок, так і до моральних якостей професіонала.

2. Діяльність працівника ОВС припускає наявність у нього владних повноважень, прав і обов'язків застосувати владу від імені закону.

Прийняття рішень у ситуаціях з використанням владних повноважень вимагає від працівника ОВС соціальної зрілості, високої відповідальності, здатності прогнозувати наслідки своїх рішень, емоційної врівноваженості, поважного ставлення до людей.

3. Окремо виділяється така особливість більшості професій ОВС, як *процесуальна самостійність*, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність працівників правоохоронних органів [10]. Незалежність діяльності посадових осіб правоохоронних органів є одним з основних принципів правосуддя, відповідно до якого кожний слідчий, прокурор, суддя й інші посадові особи при виконанні покладених на них обов'язків підкоряються тільки закону й не повинні залежати від будь-яких місцевих впливів. Процесуальна самостійність співробітника ОВС припускає високий рівень його відповідальності й емоційної зрілості.

4. *Висока емоційність, екстремальність праці*, що обумовлюється необхідністю виконання великого обсягу й розмаїття професійних завдань в умовах гострого дефіциту інформації й часу, активної протидії заінтересованих осіб, які нерідко ігнорують правові норми. Нервово-психічні перевантаження також збільшуються нерегулярною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, змушеною відмовою від звичайного для багатьох людей відпочинку. Це може призводити до розвитку стійких станів психічної напруженості, емоційних зривів, стресів, фрустрованості, появи невротичних реакцій, психосоматичних розладів.

Працівник ОВС, на відміну від представників інших професій, зобов'язаний у зв'язку з професійною необхідністю завжди йти назустріч небезпеці. У психологічному плані це може викликати підвищену ймовірність інстинктивних форм поведінки або ризикованих варіантів дій. Може настати звикання до небезпеки, зниження здатності до адекватної оцінки власних можливостей. Наявність у діяльності працівників ОВС таких сильнодіючих факторів, як небезпека, ризик, загроза життю й здоров'ю, безсумнівно підкреслює незвичайність, екстремальність даної професії. Зазначені особливості ставлять вимоги не тільки до фізичного здоров'я й витривалості професіонала, але й до емоційної стійкості, працездатності.

5. Серед загальних особливостей діяльності працівників ОВС виділяють також характеристики, які визначають специфіку ділового спілкування працівників, *комунікативний аспект їх діяльності*.

Усі працівники ОВС, незалежно від їх службового становища, щодня зустрічаються із представниками найрізноманітніших категорій населення з різних приводів (обмін і видача паспортів, водійських посвідчень, прийом і розгляд скарг і заяв, розбір порушень громадського порядку), що визначає широту й багатопричинність їх комунікацій.

Коло спілкування працівників ОВС не має чітких меж. У психологічному плані це означає, що діяльність працівників повинна бути гранично гнучкою, нестандартною, творчою. Уся діяльність працівників ОВС значною мірою підкоряється суспільним нормам і соціальним очікуванням. Від міліціонера оточуючі справедливо чекають суворо визначеної поведінки – співучасті, підтримки, допомоги, захисту. Це вимагає від працівника ОВС постійної високої мобілізації усіх своїх психологічних ресурсів для виконання службових завдань.

Істотною особливістю діяльності працівників ОВС є конфліктний характер тих ситуацій, на тлі яких розгортається й протікає їх служба (активний опір з боку злочинців). Антигромадські елементи нехтують всіма соціальними нормами, а працівники ОВС, стикаючись із ними, зобов'язані суворо дотримуватися законності. Це вимагає самоконтролю, підвищеної психологічної стійкості.

Наступна особливість – публічність виконання професійних дій. Співробітник як представник влади завжди працює під гострим, пильним поглядом людей. В одних випадках цей дуже сильний емоційний фактор – «присутність глядачів» – сприяє успішному виконанню службових завдань, а в інших – може викликати дезорганізацію дій працівників, але завжди підвищує емоційну напруженість служби.

У цілому даний аспект діяльності ставить вимогу до рівня розвитку комунікативних здібностей, соціального інтелекту, самоконтролю та емоційної стійкості.

6. *Нестандартний, творчий характер діяльності* працівників ОВС. Працівнику ОВС доводиться мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, які чекають від нього творчого підходу, уважного вивчення правовідносин, що виникли. Цим визначається необхідність наявності високого рівня освіти, загальної культури, інтелектуальних і творчих здібностей.

7. У зв'язку зі змінами й нестабільністю в сьогодиншньому суспільстві діяльності працівників ОВС притаманна *постійна зміна умов роботи* й характеру об'єктивних впливів, що відбивається на психологічному стані працівників. Це вимагає певної гнучкості поведінки, високих адаптивних здібностей.

Наведені загальні особливості професійної діяльності працівників ОВС не відображають детально специфіки конкретних видів правоохоронної діяльності, однак є базовими для основних професій органів внутрішніх справ.

У цілому даний аспект визначає вимоги до інтелектуальних, творчих і комунікативних здібностей, високого морального контролю поведінки, здатності до дотримання загальноприйнятих норм і правил, до самоконтролю, емоційної зрілості й стійкості, а також працездатності.

Аналіз професій системи органів внутрішніх справ дозволяє виділити кілька різних підходів до визначення професійно значущих якостей фахівців різних професій органів внутрішніх справ.

Перший підхід полягає в складанні психограми професії на основі алгоритмічного детального аналізу професійної діяльності [7].

Другий – в зборі й узагальненні поглядів експертів, досвідчених фахівців [8].

Третій, емпірико-експериментальний підхід, заснований на масовому психологічному обстеженні «гарних» і «поганих» працівників за допомогою комплексу тестів і виявленні шляхом аналізу кореляційних відносин найбільш інформативних методик і, отже, професійно значущих психологічних якостей [9].

Наведемо аналіз професіограм професій системи органів внутрішніх справ.

В. А. Васильєв робить досить докладний аналіз слідчої діяльності, а також описує короткі професіограми юридичних професій: судді, прокурора, адвоката, експерта-криміналіста, державного арбітра, юрисконсульта, нотаріуса, працівників карного розшуку, підрозділів БЕЗ, митниці, дільничного інспектора й інспектора ДАІ. На основі психологічного аналізу конкретних юридичних професій автор виділяє їх структурні компоненти, які відповідають змісту, цілям і завданням окремих професій системи ОВС. Це – пошуковий або пізнавальний компонент, комунікативний, засвідчувальний, реконструктивний, організаційний і соціальний [7].

В окремих правоохоронних професіях зазначені компоненти представлені в різних сполученнях і залежно від основних цілей і завдань професії одні з них є провідними (основними), а інші – додатковими.

Пошуковий компонент діяльності ставить вимоги до особливостей сприйняття, спостережливості й властивостей уваги (стійкість, концентрація, вибірковість) особистості професіонала; комунікативний – до здатності розуміти й аналізувати зовнішні вияви внутрішнього світу людей, їх почуття, спонукання, мотиви; засвідчувальний – до загальної й спеціальної культури письмової мови; організаційний – до наполегливості, енергійності, витримки, цілеспрямованості, зібраності, вимогливості, спритності, тобто здебільшого до вольових якостей; реконструктивний – до видів і якостей мислення («образне мислення», «абстрактне мислення», «синтетичне й аналітичне мислення»), уяви та пам'яті, тобто в основному до загального інтелекту; соціальний – до стійкої професійної мотивації, прагнення до справедливості, до верховенства закону, почуття власної гідності, відповідальності, принципності, тобто до ціннісно-мотиваційних і моральних якостей особистості.

Другий підхід у визначенні професійно значущих якостей фахівців різних професій органів внутрішніх справ використовується дослідниками частіше інших. Він полягає в зборі й узагальненні думки експертів, досвідчених фахівців [8].

Так, колективом дослідників, відповідно до запропонованої ними класифікації професій і служб системи ОВС, визначені за допомогою даного підходу професійно значущі якості фахівців оперативно-розшукової діяльності, профілактичної діяльності дільничного інспектора міліції й інспектора державної протипожежної служби, діяльності з дізнання й розслідування злочинів, адміністративно-наглядової діяльності (на прикладі патрульно-постової служби міліції), охоронної діяльності в ОВС (позавідомча охорона), диспетчерської діяльності в ОВС (чергові частини міліції) і екстремальної діяльності в системі МВС (на прикладі начальника варті пожежної охорони) (*зараз підрозділи пожежної безпеки не підпорядковані МВС України*) [8].

Проведений нами порівняльний аналіз виділеної дослідниками структури професійно значущих якостей фахівців зазначених видів професійної діяльності системи ОВС дозволив виявити наступне.

Можна констатувати, що оперативно-розшукова діяльність ставить різнобічні вимоги до особистості співробітника, серед яких домінують загальний інтелект, соціальний інтелект і емоційно-вольові якості.

Аналіз психограми дільничного інспектора міліції свідчить, що більшу частку серед усіх, поданих у психограмі, представляють комунікативні якості. Інші якості належать до особливостей образної пам'яті, емоційно-вольових якостей («урівноваженість») і до якостей мислення.

Аналіз психограми слідчого доводить, що значну частку в ній представляють інтелектуальні й комунікативні якості, а також особливості мотивації й регуляторні властивості особистості.

Психograma адміністративно-наглядової діяльності включає тільки чотири якості. Зважаючи на досить складні умови діяльності співробітника ППСМ і різноманіття функціональних завдань можна дійти висновку, що психологічні вимоги до працівника даної служби вивчені недостатньо.

Для диспетчерської діяльності найбільше значення мають особливості пам'яті й уваги, а також емоційно-вольові якості, пов'язані з необхідністю діяти в напружених умовах.

В екстремальній діяльності серед професійно значущих якостей домінують емоційно-вольові й інтелектуальні якості.

Третій підхід, емпірико-експериментальний, заснований на масовому психологічному обстеженні «гарних» і «поганих» працівників за допомогою комплексу тестів і виявленні шляхом аналізу кореляційних відносин найбільш інформативних методик і, отже, професійно значущих психологічних якостей.

Такого підходу дотримується В. В. Романов [9]. Ґрунтуючись на психологічній структурі правоохоронної діяльності, яка практично

ідентична структурі, запропонованій В. А. Васильєвим, автор за допомогою психологічного обстеження «гарних» і «поганих» фахівців виділяє показники й критерії професійної придатності до діяльності слідчого й прокурора.

Аналіз існуючих вимог професій системи ОВС до особистості працівника дозволяє констатувати, що в них немає поділу на чоловічі та жіночі якості. Мова йде про певні здібності, які в процесі оволодіння професійною майстерністю, реалізуючись в конкретних діях, перетворюються на професійно важливі якості, тобто такі функціональні якості і особистісні особливості людини, які сприяють ефективному виконанню даної професійної діяльності незалежно від її статі. Успішність службової діяльності як чоловіків, так і жінок–працівників ОВС визначається особливостями їх особистості, що виявляються в особливостях структури і рівнях вираженості їх професійної спрямованості, особливостях мотивації, інтелектуальних, комунікативних і емоційно-вольових якостей.

Таким чином, індивідуальні можливості жінок у професійній діяльності в системі ОВС переважно визначаються, як негативно, так і позитивно, гендерними стереотипами, упередженнями, рольовими нормами.

У свою чергу, встановлення гендерної рівності в органах внутрішніх справ вимагає створення однакових умов для чоловік і жінок в реалізації їх прав і можливостей на інституційному рівні, враховуючи систему професійного відбору, професійного навчання, адаптації, наукового, матеріально-технічного, організаційного, правового, та соціального забезпечення професійної діяльності.

Список літератури: 1. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с. 2. Боброва И. А. Психологические особенности личности женщин – сотрудников органов внутренних дел МВД России : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Боброва Ирина Анатольевна. – СПб., 2005. – 200 с. 3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2007. – 400 с. 4. Малыгина О. В. Специфика и динамика личностных особенностей женщин-сотрудниц уголовного розыска органов внутренних дел : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Малыгина Ольга Валериевна. – Ярославль, 2008. – 132 с. 5. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм ; Еврознак, 2006. – 316 с. 6. Андросюк В. Г. Професійна психологія в ОВС. Загальна частина : курс лекцій / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, В. С. Медведєв. – К. : УАВС, 1995. – 111 с. 7. Васильєв В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1991. – 464 с. 8. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел (справочное пособие) / под ред. Б. Г. Бовина, Н. И. Мягких, А. Д. Сафронова. – М. : МВД РФ, 1997. – 317 с. 9. Романов В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. – М. : Юрист, 1998. – 488 с. 10. Роша А. Н. Профориентация и профотбор в ОВД : учеб. пособие / А. Н. Роша. – М. : Акад. МВД СССР, 1989. – 222 с.

Надійшла до редакції 29.05.2012

Проведён детальный анализ профессиональных требований к сотрудникам органов внутренних дел. Рассмотрены профессионально важные качества работников основных профессий системы ОВД с точки зрения гендерного подхода. Отмечено, что профессиональные требования в правоохранительной деятельности не имеют существенного полового деления, подтвержденного научными исследованиями.

The detailed analysis of professional requirements to the employees of organs of internal affairs is conducted. The professionally important qualities of workers of basic professions of the OIA system are considered from the point of view of gender approach. It is noticed that professional requirements in law-enforcement activity have no the substantial sexual division confirmed by scientific researches.